

Cizímu tváří v tvář

Face to Face With Otherness

PhDr. MICHAELA VACULÍKOVÁ, Ph.D.

Michael – Střední škola a Vyšší odborná škola reklamní a umělecké tvorby
Machkova 1646, 149 00 Praha 4; e-mail: misavaculikova@quick.cz

Do redakce doručeno 21. listopadu 2015; k publikaci přijato 20. dubna 2016

ABSTRAKT:

Studie zabývá se tématem výsočně aktuálním. Evropa poznamenána současnými migračními toky zapomíná, tepána politickými proklamacemi a mělkým žurnalismem masmédií, na svůj intelektuální fundament, o němž se lze v dané situaci se vši vážností a zodpovědností opřít. Husserlova *theoria* a rozumějící nahlédnutí jeví se promyšlenou akcentací faktu, že Evropa je pouhým geopolitickým konstruktem, jenž vždy vyžadoval určitého přesahu k Jiným. Lévinasova a Derridova tematizace Jiného a Druhého je už přímým návodem, kterak překročit horizont vlastního Domova a přijmout Druhého v jeho radikální Jinakosti. Koncept čisté a podmíněné pohostinnosti je již jen produktivním napětím v tomto postoji. Deleuze vstupuje do této tradice akcentace Jiného svým osobitým konceptem tváře a tvářnosti, jež jeví se dokonalým mechanismem evropské technologie stlačování Jiného do kategorie stejného. Závěr studie pak náleží ctnostem a péči. Postmoderní etika vybízí v situaci setkání s Jiným k individuálním postojům emocionální náklonnosti, k umění naslouchat či k otevřenosti vůči osobním zvláštnostem.

ABSTRACT:

The present paper deals with an utmost topical issue. Europe, stigmatized by current migration flows and suffering from political proclamations and superficial mass media coverage, tends to forget about its intellectual fundamentals one can rely on in the given situation. Husserl's *theoria* and comprehending introspection seems a well-thought acceptance of the fact, that Europe is merely a geopolitical construct which always required a certain overlap to the Others. Lévinas's and Derrida's exploration of the Other and the Alien is indeed a direct instruction how to cross the frontier of one's own Home and to accept the Other in their radical Otherness. The concept of a pure and conditioned hospitality is just a productive tension in this stance. Deleuze contributes to the tradition of grasping and developing the Other with his distinctive concept of the face and the faciality that represents a perfectly successful mechanism of the European technology of compressing the Other into the landscapes of the identical. The conclusive part of the paper is devoted to the categories of virtue and attention. These two invite to the adoption of specific individual attitudes of emotional affection, the art of listening or the openness towards individual specificities.

Evropa, před dlouhými desetiletími ukolébána svým blahobytem a sebeuspokojením do „spánku normality“ (Waldenfels 1998: 88), počíná se vytrhovati ze snu. Probouzí se do reality současného světa, jež na ni v podobě statisíců migrantů neúprosně doléhá ze zemí Afriky a Asie.

Sen o vlastní sebestřednosti a dokonalosti je téměř neočekávaně konfrontován se skutečností mizérie miliónů lidských osudů, které se náhle neodehrávají kdesi daleko, ale přešlapují před našimi prahy. Kdo by se rád vzdával klidného snění v nedotknutelnosti svého domova? Evropa se rušivému vpádu neradostné, navíc „cizí“, reality brání. Zaklíná se politickými proklamacemi, právní terminologií i silou masmédií. K „uprchlické krizi“ se vyjadřují všichni a všude. Evropa brání své „zde“. Nepřestává se v této emocionální obraně, Jiné zatím není ani příliš schopna, zaštitovat svými hodnotami, tradicemi, výdobytky. Právě v této rádobě ideové mobilizaci ovšem toto vše paradoxně ignoruje. Nezažnamenali jsme doposud takový vklad do diskuse, kdy by nebyla zcela přehlížena autentická intelektuální linie, jež se již od 18. století v evropském kulturním prostoru konzistentně zabývá vztahem k Jinému. Naš evropský myšlenkový fundament, staletími vycizelovaná tematizace zkušenosti s Cizím, o níž by bylo možno

v nové situaci se opřít nejen interpretačně, zůstává zcela opomíjena.

Fundovaná reflexe byla nahrazena v lepším případě mělkým žurnalismem a politickými výzvami, v případě horším pak xenofobními výkřiky či hysterií bez znalosti kontextu. Takto nyní píšeme si svou vlastní přítomnou etnologii v situaci setkání s Jinými. Transcendentální geologie (Waldenfels 1996: 93) zdála se býti Edmundu Husserlovi tím nejvýstižnějším teoretickým východiskem pro uchopení „privilegovaného zde“. Naše tělo, náš dům, naše země, náš světadíl, naše planeta – to vše náleží k této kategorii, a činí tak ze sebe předmět této „disciplíny“. V souvislosti s promyšlením transcendentální geologie Husserl upozorňuje na realitu Evropy, jež daleko spíše nežli samostatným světadílem jeví se býti geopolitickým konstruktem. Evropské „zde“ vymezuje se vždy ve vztahu k Asii, potažmo i k těsně přiléhající Africe. Evropa tedy vždy z hlediska zeměpisně-politického je vyzvána vázat svou existenci k přesahu vůči Jinému. Dle Husserla je Evropa takto bytostně určena, a vždy nejlépe činí, pokud jedná v souladu s tímto svým bytostným určením (Husserl 1996).

Toto vědomí přesahu, domnívá se Husserl, tematizuje se na „pokorné půdě filosofování“ jakožto nejvlastnějšího odkazu řeckého a následně evropského myšlenkového

KLÍČOVÁ SLOVA:

Jinakost, Cizí, Druhý, respekt, tolerance, odevzdanost, péče

KEYWORDS:

Otherness, Alien, The Other, respect, tolerance, devotion, attention

dědictví. Bytostným základem této evropské filosofické tradice jest *theoria* jakožto nazření podstaty – vhléd do smyslu. Adekvátním přístupem k Jinému je tak Husserlovo rozumějící nahlédnutí. Husserl toto rozumějící nahlédnutí vysvětluje takto: „*Jde o nekončící snahu odkrývání bytí jsoucího, nepřetržitou kritickou reflexi předpokladů rozumní světu, věcem i sobě.*“

(Husserl 1996: 338) Husserl je však přesvědčen, že Evropa novověku vydala se na cestu zmocňování se. Vyzývá proto ve jménu již zmíněné řecké filosofické tradice k nastolení nové racionality. V krajinách této nové racionality nesmí být zabsolutněna a izolována žádná linie poznání a žádná jednotlivá pravda. Jedině tak dokážeme přestat rušit Jinakost a autenticky rozvíjet své evropské zde.

Zdrženlivější variantu fenomenologické tematizace Jiného, Druhého, Cizího představuje myšlení Emmanuela Lévinase. Husserlův radikální požadavek nastolení nové racionality problematizuje. Nárok porozumění Jinému je, dle Lévinase, opět násilím – a to násilím vhledu. Naše poznání je vždy vedeno „*způsobem jak bydlíme, jak jsme u sebe doma*“ (Lévinas 1994: 121). Pojem domov tak Lévinas vymezuje jako horizont předporozumění, z jehož perspektivy mě já reflektuje cizinu. Paradigma evropského myšlení je nastaveno tak, že „*My*“ vždy nahlédáme jakékoliv Jiné jen „*vzhledem ke svému*“. Zatímco se tedy domníváme, že poznáváme Jiné, stále především odkrýváme předpoklady a kořeny vlastní sebevztáženosti k světu.

Co tedy především musíme učinit, je přestat na Jiné pohlížet jako na jakési naše alter-ego. Je třeba si neustále uvědomovat, že ten Cizí je skutečně radikálně Jiný. A v této své radikální cizosti stojí přede mnou. Lévinas tento přístup vymezuje takto: „*Pluralismus předpokládá radikální jinakost jiného, jehož jednoduše nepojímám ve vztahu k sobě, nýbrž se s ním střetávám na základě svého egoismu. Jinakost bližního je v něm, a nikoli ve vztahu ke mně, odhaluje se, avšak přistupuji k ní ze sebe, a nikoli nějakým srovnáváním sebe s jiným. K jinakosti bližního mám přístup na základě společenství s ním (...).*“ (Lévinas 1994: 142) Toto společenství s radikálně Jiným je pak pro Lévinase zosobněním vztahu respektu. Pouze respekt jeví se Lévinasovi jako uznání Rovnocennosti Jiného. Protikladem respektu jest Lévinasovi tolerance. Tolerance nám umožňuje pouze snášet toho Druhého. Respekt však zakládá vztah, kdy si toho Druhého v jeho Jinakosti vážím.

Lévinasův koncept Jiného, Druhého následně rozpracovává Jacques Derrida. I jemu stává se teoretickým východiskem kritika západní racionality. Myšlení Evropy je, dle Derridy, vystavěno

na nesamozřejmém předpokladu, který ovšem přijímáme jako nezpochybnitelný, totiž že řeč je přímo vázaná na smysl. Neochvějně věříme, že v *theoria* již výslovně vypovídáme o bytí toho, co jest. Takový postoj, domnívá se Derrida, si zaslouží zcela zásadní revizi. Je třeba jej rozložit, a odhalit tak nepevné podloží našich pevných pravd. Právě takto je třeba i očistit od schematických, statických nánosů chápání Jiného (Derrida 1994).

Derrida je přesvědčen, že žádná racionalita není schopna postihnout, obsáhnout setkání s Jiným. Příchod Jiného je vždy nepředvídatelný a nekalkulovatelný. Ani v takovém případě ovšem nelze se vzdávat vědění a vědecké zodpovědnosti. „*Je třeba počítat s tím, co se vzpírá počítání (...)*“, říká Derrida. A pokračuje: „*přícházení, jež mě absolutně překvapí, něco, čemu a komu, za co a za koho již nemohu, již nesmím neodpovídat – způsobem tak odpovědným, jak je to jen možné. (...) jiné je mým zákonem (...) Jsem tu odhalený a, mohu-li to tak říci, šťastně zranitelný.*“ (Derrida, Roudinesco 2001: 79)

Jedině tam, kde může přijít Jiné, existuje totiž „*nadcházení*“ a budoucnost. Všednost a obvyklé musí doufat v mimořádné. Jedině nepředvídatelné, nepředpověditelné je předpokladem svobodného bytí a rozhodování. Nerozhodnutelnost v Derridově pojetí otevírá mě svobodě a autenticitě lidského bytí.

Pro tuto událost nekalkulovatelnosti a nerozhodnutelnosti, jež vůbec nastoluje možnost rozhodnout se, poněvadž podmínkou rozhodnutí je zakoušení oné nerozhodnutelnosti, volí Derrida i specifický diskurs. Vymezuje jej ve variantách pojmu pohostinnosti. Pohostinnost jest „*přijetí toho, co přichází k nám domů, co přichází k já, nevyhnutelně, bez pozvání (...)*“ (Derrida, Roudinesco 2001: 88). Pojmem Domov, Dům v Derridově pojetí věrně rezonují ozvuky husserlovského zde a lévinasovského horizontu předporozumění. Dům jest ohraničeným místem pohostinnosti, které se Druhým otevírá či uzavírá. Již dům je tak nositelem principu Hranice. Sama pohostinnost pak, dle Derridy, realizuje se ve dvou formách: čisté pohostinnosti a podmíněné pohostinnosti.

Čistá pohostinnost jest nejzazším přítakáním příchodu Jiného, Cizího. „*Necháme svůj dům otevřený nepředvídatelnému příchodímu, jenž může být vetřelcem, ba dokonce vetřelcem nebezpečným, schopným spáchat třeba i něco zlého (...)* Tato čistá pohostinnost není právním ani politickým pojmem (...)

„*národ usilující o kontrolu nad poskytováním pohostinnosti, ve skutečnosti MUSÍ pohostinnost omezovat a podmiňovat.*“ (Derrida, Roudinesco 2001: 89) Činit tak lze dle Derridy i s těmi nejlepšími úmysly. Neboť nepodmíněná čistá pohostinnost jest sice jakýmsi nedostižným ideálem, snem nenaplněné touhy, přesto v lidské praxi může vésti i k zvráceným důsledkům. Obě dvě tyto modalities pohostinnosti nejsou na sebe navzájem redukovatelné, nacházejí se vůči sobě ve vztahu jakéhosi produktivního napětí. Naplňují linii horizontu v situaci, jež horizont nemá, dokáží počítat s nevypočítatelným, rozhodnout v situaci nerozhodnutelnosti... Výsledkem této nekonečné oscilace čisté a podmíněné formy měla by být Derridovi pohostinnost štedřejší, jež bude uchopitelná politicky a právně.

„*Cizorodé se zvládne tak, že se učiní stejným.*“ (Waldenfels 1996: 44) Ano, součástí této techniky, kdy se nároky mimořádného stlačují do formy přítomného řádu, je i ona snaha interpretovat Jiné, Jiného skrze horizont mého domova a nahlížet na něho jako na mé druhé další Já. Takto akcentují technologii vytváření Stejného z Cizího Lévinas a Derrida, jak již bylo zmíněno v předešlém textu pojednání. Osobitým, a nutno dodat že i literárně krásným, způsobem chápe se tématu autorská dvojice Gilles Deleuze a Felix Guattari (2010). Evropský „stroj“ na výrobu Stejnosti spatřují v kulturně jedinečné produkci lidské Tváře a v procesu Tvářnění. Východiskem je jim jakási specifická kartografie lidského těla. Součástí těla je, dle Deleuzeho a Guattariho, hlava, tvář ovšem nikoliv. Ta se počíná vytvářet, ustupuje-li hlava. Přestává-li hlava být důležitou součástí těla, počne dominovat Tvář. Hlava, byť lidská, není nutně tvář, tvrdí Deleuze s Guattarim. Tvář tedy není obecně lidskou, vyrábí ji až lidská kultura. Je kulturní krajinou, jež pokrývá hlavu, a poznamenává i jiné části těla. Tvář jest svým způsobem výjimečnou ideou a její produkce, domnívá se Deleuze a Guattari, vždy souvisí s jistými konkrétními uspořádáními moci.

U preliterárních přírodních společenstev se toho děje přes Tvář jen velmi málo, soudí Guattari s Deleuzem. „*Primitivní*“ společnosti charakterizují jako „*kožní*“ a „*orální*“, míní. Důležité jsou dimenze „*kožní*“ a „*orální*“, míní. I masky, podle nich, spíše náležejí hlavě a tělu nežli Tváři. Pro přírodní společnosti není určující proces Tvářnění, domnívají se, ale proces, jež bychom mohli vymezit jako „*stávání se zvířetem*“. Tehdy duch zvířete vstupuje do tělních dutin, vyplňuje objem těla a propůjčuje člověku své vlastnosti a schopnosti. Divoši Tvář nepotřebují. Konec konců ani zvířata Tvář

nemají... Mocenské struktury náčelníků, šamanů a lovců jsou vázány na tělesnost (Deleuze, Guattari 2010).

Mechanismy moci západoevropské civilizace jsou utvářeny způsoby zcela odlišnými. S Tváří a s Tvářností se neodmyslitelně pojí. Politická moc je zosobněna tváří vůdce, síla filmu velkým detailem tváře filmové hvězdy, důvěryhodnost televize tváří hlasatele, o jehož těle již vlastně nevíme vůbec nic, i matka je především tvář... Nejvíce „obsazovanou“ Tvář stává se tak průměrný Evropan. Tedy běloch mající archetypální rysy tváře Ježíše Krista, jsou přesvědčeni Deleuze s Guattarim. „*Tvář to je Kristus... Tvář, to je evropský typ.*“ (Deleuze, Guattari 2010: 200) Tvář v jejich pojetí je tedy výsostně kulturně specifická idea, a mechanismy výběru v takové kultuře neustále odmítají neodpovídající tváře a tváře podezřelého vzhledu. Prvním problémem stávají se tak v dané kultuře rasové odchylky. Rasismus v tomto pojetí postupuje nesmlouvavě vůči Tvářím, které se vyznačují „odchylkami“, deviacemi vzhledem k normativní tváři bělocha. Jak naložit s „neodpovídajícími rysy ve tváři? Je třeba je integrovat, tolerovat či vymazat. „*Běloch nikdy cizince neřeší jako Jiné... Pro bělocha neexistuje nějaký vnějšek, nejsou lidé vnějška (...)* Jsou jen lidé, kteří by měli být jako my a jejich zločinem je, že nejsou (...) Rasismus opřený o Tvářnost šíří vlny Stejného.“ (Deleuze, Guattari 2010: 202)

Dopřejme závěrem rovinám Jiného, Cizího, Pohostinnosti či Tvářnosti zniternění v konkrétní etický postoj.

Evropa na své ctnosti, na nichž je vystavěna sociálně i kulturně, již celá staletí úspěšně zapomíná. Ctnosti přátelství, uměřenosti či askeze již dávno zmizely pod nánosy konzumu a materialismu. A ctnosti umět naslouchat, být připraven k emocionální náklonnosti či ctnost otevřenosti vůči osobním zvláštnostem Druhého jakoby na své objevení Evropou teprve čekaly. Jsou ctnostmi „*bez akce*“ (White 2009: 95), zatímco západní kultura vždy měla nejbližší k aktivnímu jednání a k praktickému přetváření světa. Tato tradice záměrné neakčnosti náleží Východu. Postoj, jenž omezuje činnost, jež je sama sobě účelem, zvyšuje pozornost vůči povaze toho, co je Jiné. Pouze předpoklad dočasné distance od tlaku k jednání otevírá možnost uvědomit si postoje, náhledy a konání každé jiné osoby. Vytváření soudů je třeba vyvážit od přímého tlaku k neprodlenému zvládnutí situace. Velmi často tak platí, že s časovou prodlevou, kterou v naší civilizaci chápeme jako jednoznačně nepříznivou, získáváme více. Martin Heidegger hovoří v těchto souvislostech o odevzdanosti (*Gelassenheit*), Adorno vymezuje tento individuální postoj k Jinému jako mimetickou reakci. Stephen K. White shrnuje ve svém konceptu postmoderní etiky tyto ctnosti pod pojmem péče (2009)

Pokud je pro Nietzscheho znakem dobrého Evropana „*umět milovat na severu jih a na jihu sever*“ (Waldenfels 1998: 95), pak bychom jako „Středozemci“ 21. století mohli, neseni svou životní zkušeností, „*respektovat na Západě Východ a na Východě Západ...*“

LITERATURA

- Baudrillard, J. (2001). Dokonalý zločin. Olomouc: Periplum.
- Bauman, Z. (1993). Postmodern Ethics. Oxford: Blackwell.
- Benjamin, W. (1998). Agésilas Santander. Praha: Hermann & synové.
- Deleuze, G. (2004). Nietzsche a filosofie. Praha: Hermann & synové.
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2001). Co je filosofie? Praha: Oikoymenh.
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2010). Pusté ostrovy a jiné texty. Praha: Hermann & synové.
- Deleuze, G. – Guattari, F. (2010). Tisíc plošin. Praha: Hermann & synové.
- Derrida, J. (1994). Politiky přátelství. Praha: Filosofia.
- Derrida, J. (2002). Síla zákona. Praha: Oikoymenh.
- Derrida, J. (2002). Násilí a metafyzika. Praha: Filosofia.
- Derrida, J. – Roudinesco, E. (2003). Co přinese zítřek? Praha: Karolinum.
- Frank, M. (2000). Neostrukturalismus. Praha: Pastelka.
- Hauser, M. (2005). Adorno: moderna a negativita. Praha: Filosofia.
- Heidegger, M. (1993). Co je metafyzika? Praha: Oikoymenh.
- Heidegger, M. (1996). Bytí a čas. Praha: Oikoymenh.
- Heidegger, M. (2000). O humanismu. Rychnov nad Kněžnou: Ježek.
- Husserl, E. (1996). Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie. Praha: Academia.
- Husserl, E. (2010). Philosophie als strenge Wissenschaft. Hamburg: Meiner Verlag.
- Lévinas, E. (1994). Etika a nekonečno. Praha: ISE.
- Lévinas, E. (1997). Existence a ten, kdo existuje. Praha: Oikoymenh.
- Lévinas, E. (1997). Totalita a nekonečno. Praha: Oikoymenh.
- Nietzsche, F. (1996). Mimo dobro a zlo. Praha: Aurora.
- Novotný, J. (2009). Krajina, řeč a otevřenost bytí. Praha: Karlova univerzita.
- Patočka, J. (1992). Přirozený svět jako filosofický problém. Praha: Československý spisovatel.
- Rorty, R. (1996). Nahodilost, ironie, solidarita. Praha: Universita Karlova.
- Schüssler, I. (1995). Pobyt a bytí u Martina Heideggera: K otázce struktur bytí po obratu. Praha: Oikoymenh.
- Waldenfels, B. (1998). Znepokojivá zkušenost cizího. Praha: Oikoymenh.
- White, S. K. (2009). The Ethos of a Late-Modern Citizen. Cambridge: Harvard University Press.